

Ευαγγελόπουλος: Καστοριάδης

Γιώργος Λ. Ευαγγελόπουλος: *Καστοριάδης και σύγχρονη πολιτική θεωρία*. Αθήνα: Ευρασία 2009, 121 σ., 8 €.

Κρίνει ο Βασίλης Μπογιατζής (Δρ Φιλοσοφίας)

bmpogi@mail.ntua.gr

Όταν ο Κορνήλιος Καστοριάδης αναμετρήσαν με την «άβυσσο ερωτημάτων» που διάνοιγε η σκέψη ενός μείζονος στοχαστή, αναδιατύπωνε τη βασική του πεποίθηση ότι «δεν τιμά κανείς έναν στοχαστή επαινώντας ή έστω ερμηνεύοντας το έργο του, αλλά συζητώντας το, διατηρώντας το κατ' αυτόν τον τρόπο στη ζωή και δείχνοντας έμπρακτα ότι αφηφά τον χρόνο και διατηρεί την αξία του» [1]. Αν αυτό συνιστά μεθοδολογική επιταγή, μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί ότι ο Καστοριάδης «βρίσκει» στο βιβλίο του Γ. Ευαγγελόπουλου έναν ακριβή εφαρμοστή της. Διότι, ο Ευαγγελόπουλος επιλέγει να μη μελετήσει το καστοριαδικό έργο δογματικά, υποβαθμίζοντας επιρροές άλλων στοχαστών σε αυτό (σ. 13), αλλά εντάσσοντάς το σε ένα ευρύτερο πλαίσιο και με βάση τους εξής άξονες: τη σχέση αντιπροσωπευτικής-άμεσης δημοκρατίας στον στοχασμό του Καστοριάδη, τη σημασία του έργου του για τη σύγχρονη πολιτική θεωρία και τη συσχέτισή του με αυτήν, καθώς και (δεδομένης της στενής σχέσης πολιτικής-τεχνολογίας) την κριτική αξιολόγηση της θέσης του για τη σύγχρονη τεχνολογία.

Η σχέση αντιπροσωπευτικής-άμεσης δημοκρατίας αποτελεί το οργανωτικό νήμα των δύο πρώτων ενοτήτων του βιβλίου. Στην πρώτη («Η φιλελεύθερη κοινοβουλευτική δημοκρατία σε κρίση – Μπορεί να διασωθεί;», σ. 14-26) ο Ευαγγελόπουλος αναφέρεται στις διαπιστωμένες παθογένειες της σημερινής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας παραθέτοντας τις σχετικές απόψεις των Τζον Γκρέι, Κόλιν Κράουτς, Τζέρι Στόκερ, Μάσιμο Σαλβαντόρι (στο κυρίως κείμενο) και Παναγιώτη Κονδύλη, Νίκου Μουζέλη και Ρεμπέκα Σόλνιτ (στις υποσημειώσεις). Σε αυτή την πυκνή κι εντυπωσιακή επισκόπηση της σύγχρονης πολιτικής θεωρίας, μια αναφορά στο έργο της Σαντάλ Μουφ και στην περί *αγωνιστικής δημοκρατίας* θέση της [2], πολλαπλά χρήσιμη για τους σκοπούς του συγγραφέα, θα ήταν απαραίτητη. Σε αυτό το σημείο, όμως, θα επανέλθω. Πέρα από αυτό, κι ιδίως αν θεωρηθεί ότι η οκταετία Μπους συμπυκνώνει τη δημοκρατική παθολογία και δυσφημίζει τη δημοκρατική θέσμιση, η ανασυγκρότηση εκ μέρους του Ευαγγελόπουλου της φιλελεύθερης κριτικής εντός των Η.Π.Α. ενάντια στις επιλογές της αμερικανικής κυβέρνησης είναι εξαιρετικά χρήσιμη για τον αναγνώστη. Σε αυτό το τμήμα του βιβλίου παρουσιάζονται αναλυτικά οι θέσεις των Βασίλη Μαρκεζίνη και Ρόναλντ Ντουόρκιν. Παρά τις επιφυλάξεις που εγείρει η συμπερίληψη Μαρκεζίνη-Ντουόρκιν στο

πλαίσιο μιας φιλοσοφικής συζήτησης, το ενδιαφέρον στοιχείο έγκειται στο πώς πραγματεύονται ο νομικός προβληματισμός κι ο φιλοσοφικός στοχασμός το ζήτημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων-τρομοκρατίας στις σύγχρονες ΗΠΑ. Έτσι, το βιβλίο αφενός παρέχει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τις αναζητήσεις της σύγχρονης αμερικανικής φιλελεύθερης διανόησης, αφετέρου εμβαθύνει στο δίλημμα “ασφάλεια ή ελευθερία;”, δείχνοντας την προοπτική υπέρβασής του, αλλά και τα αδιέξοδα δυτικοκεντρικών θεωρήσεων οι οποίες τείνουν να αναγνωρίζουν μόνο στη Δύση δημοκρατικές ευαισθησίες.

Στη δεύτερη ενότητα («Η άμεση δημοκρατία του Καστοριάδη – Μια κριτική αποτίμησή της», σ. 26-33), ο Ευαγγελόπουλος παρακολουθεί τη σκέψη του Καστοριάδη ως προς το ζήτημα της *πολιτικής μορφής*. Εκκινεί από τα χρόνια του *Σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα*, προχωρεί στις πολιτικές προτάσεις του Καστοριάδη κατά τον Μάη του '68 και καταλήγει με την από μέρους του φιλοσόφου υπεράσπιση της άμεσης δημοκρατίας, καταλογίζοντάς της εύστοχα εμμονή στην αξία των διαδικασιών. Το επιχείρημα του Ευαγγελόπουλου όσον αφορά τη σχέση του Καστοριάδη με την άμεση δημοκρατία, μπορεί να ανασυγκροτηθεί ως εξής: η καστοριαδική θεώρηση δεν είναι απαλλαγμένη από τις φιλελεύθερες αντιλήψεις στις οποίες ασκεί κριτική· όπως ο πολιτικός φιλελευθερισμός υποστηρίζει ότι αφ' ης στιγμής οι άνθρωποι αφεθούν να δράσουν ελεύθερα με βάση τον Λόγο τους, θα επιλυθεί ικανοποιητικά το πολιτικό ζήτημα, έτσι τη σκέψη του Καστοριάδη διατρέχει η πεποίθηση ότι αρκεί η άμεση έκφραση της πολιτικής βούλησης των ανθρώπων για την επίλυση της πολιτικής προβληματικής. Στην πορεία κριτικής παρουσίασης της σκέψης του φιλοσόφου, καθώς και στις σχετικές υποσημειώσεις, υπογραμμίζεται ο χαρακτηρισμός «φιλελεύθερη ολιγαρχία», την οποία ο Καστοριάδης επιφυλάσσει στη σημερινή δημοκρατία, αλλά και διαλύονται ποικίλες (ελληνοκεντρικές) «παρεξηγήσεις» όσον αφορά την οικειοποίηση όψεων της σκέψης του.

Το συμπέρασμα που συνάγει ο Ευαγγελόπουλος από το πρώτο τμήμα της εργασίας του είναι ότι η κοινοβουλευτική δημοκρατία χρήζει υπεράσπισης, λόγω του ότι (α) δεν έχει εξαντλήσει τα περιθώρια περαιτέρω διεύρυνσής της, και (β) δεν είναι σαφές τι καλύτερο μπορεί να την αντικαταστήσει αν καταργηθεί αντί να εμπλουτιστεί (σ. 32-3). Μολονότι ο Ευαγγελόπουλος λαμβάνει σοβαρά υπόψη τις κριτικές στη δημοκρατία και είναι αμετάκλητα δεσμευμένος στη ριζική μεταρρυθμιστική στρατηγική, θα ήθελα να επισημάνω ότι το δεύτερο σκέλος του συμπεράσματός του ανακαλεί αμυδρά την κατά Μάνχαϊμ συντηρητικοποίηση της φιλελεύθερης ουτοπίας, η οποία εκλαμβάνει τον ορίζοντα της κοινωνίας στην οποία επικρατεί ως ορίζοντα της Ιστορίας συνολικά. Με άλλα λόγια, θεωρώ ότι, με βάση τις πολιτικές του αφετηρίες («φιλελεύθερος σοσιαλδημοκράτης» αυτοχαρακτηρίζεται στη σ. 14), θα μπορούσε να αναφερθεί ακόμη πιο emphaticά: στην ισοδυναμία των αρχών της ελευθερίας και της αλληλεγγύης σε πολλές σύγχρονες δημοκρατίες και ιδίως στην Ευρωπαϊκή Ένωση· στην αντι-ουσιοκρατική οπτική των δημοκρατικών καταστατικών αρχών· στην ιστορική διεύρυνση της δημοκρατίας βάσει των εμπειριών του 19ου και του 20ού αιώνα και των ερμηνειών τους, διεύρυνση άμεσα σχετισμένη με τον εμπλουτισμό και την πολλαπλότητα των ανθρωπίνων/κοινωνικών ταυτοτήτων· τέλος, στο ότι μια βιώσιμη και επιθυμητή κριτική στρατηγική θα έπρεπε να

εστιάσει όχι στην απόρριψη της δημοκρατίας, αλλά στην απόσταση που παρατηρείται ανάμεσα στις αξίες που αυτή επικαλείται και στην αποσπασματική τήρησή τους. Σε αυτό το σημείο θα εντοπιζόταν και η σημασία της Μουφ, όπως την υπαινίχθηκα προηγουμένως. Διότι, το αγωνιστικό στοιχείο, το οποίο εκείνη επικαλείται ενάντια στις συναινετικές –και εν τοις πράγμασι συντηρητικές– θεωρήσεις, ενεργοποιεί το πολιτικό πάθος αμφισβητώντας τη μεταπολιτική διαχείριση. Εξάλλου, κι ο Καστοριάδης εντόπιζε ως μείζονα αδυναμία των συγχρόνων δημοκρατιών την έκλειψη του πολιτικού πάθους για τα κοινά και την *αυτονομία*. υπερτόνιζε, μάλιστα, το σχετικό έλλειμμα, όταν το αντιπαρέβαλλε με το αντίστοιχο πάθος των αρχαίων που συμπυκνωνόταν, κατά τη γνώμη του, στη φράση «αστυνόμους οργάς» του πρώτου στασίμου της Αντιγόνης, στην οποία αγαπούσε να παραπέμπει. Έτσι, θα μπορούσε ο Ευαγγελόπουλος να επιστρέψει μέσω της Μουφ στον Καστοριάδη και την “εμμόνη” του τελευταίου με το πάθος για τα κοινά, αντλώντας επιχειρήματα από τον ίδιο τον φιλόσοφο [3] και συνδυάζοντάς τα με επίγοντα πολιτικά διακυβεύματα. Προς τα εκεί, άλλωστε, κινείται κι ο ίδιος ο Ευαγγελόπουλος, όταν θέτει μείζονα πολιτικά ερωτήματα για μια δημοκρατική μεταρρυθμιστική στρατηγική [4]. Τολμώ να πω ότι ο ενδιαφερόμενος να πάρει κάποιες απαντήσεις σε αυτά από τη σκοπιά της πρακτικής πολιτικής με στόχο τον καστοριαδικό εμπλουτισμό της δημοκρατίας και δη σε ευρωπαϊκό επίπεδο, θα μπορούσε να ανατρέξει στις σχετικές απόψεις του Ντανιέλ Κον-Μπεντίτ [5].

Η σημασία του έργου του Καστοριάδη για τη σύγχρονη πολιτική θεωρία οργανώνει το Δεύτερο Μέρος του βιβλίου, που περιλαμβάνει επίσης δύο ενότητες. Στην πρώτη («Φιλελευθερισμός και Δημοκρατία – Μια ιστορικά προσδιορισμένη σχέση», σ. 33-47), και βασισμένος ρητά στην ιστορική κοινωνιολογία της νεωτερικότητας του Πήτερ Βάγκνερ [6], ο Ευαγγελόπουλος προχωρεί σε σημαντικές παρατηρήσεις, οι οποίες τον οδηγούν σε μια κριτική οικείωση της καστοριαδικής σκέψης. Χωρίς να υποτιμώ άλλους στοχαστές που αναφέρονται στη μελέτη, θεωρώ πως η αναφορά στον Βάγκνερ εγγράφεται στα θετικά της, διότι στα πλεονεκτήματα της προσέγγισής του περιλαμβάνονται τόσο η τοποθέτηση της δυτικής νεωτερικότητας σε ιστορικά/κοινωνιολογικά συμφραζόμενα όσο και η θέση του περί αναγκαίας συνομιλίας πολιτικής φιλοσοφίας-ιστορικής κοινωνιολογίας για μια ιστορικά “γειωμένη” πολιτική σκέψη, δεδομένης και της ανιστορικής οπτικής που υιοθετεί μεγάλο μέρος του σύγχρονου –φιλελεύθερου– στοχασμού. Στηριγμένος στις επεξεργασίες του Βάγκνερ, ο Ευαγγελόπουλος δεν προσεγγίζει τη δυτική νεωτερικότητα ως ομοιογενή/εξελικτική διαδικασία, αλλά ως πολυσθενή συνθήκη ανοικτή στην ιστορική ενδεχομενικότητα. Αυτή η επισήμανση είναι συμβατή με την καστοριαδική “ερμηνευτική” προσέγγιση της νεωτερικότητας, η οποία επισημαίνει τον αμετάκλητα αμφιταλαντευόμενο χαρακτήρα του νεωτερικού φαντασιακού ανάμεσα σε ελευθερία και πειθαρχία. Υπονομεύονται έτσι η δυτική “εξαιρετικότητα”, η πολιτισμική ουσιοκρατία και η επίκληση οιασδήποτε “ανωτερότητας”.

Επιπλέον, κι εδώ οι παραπομπές στον Βάγκνερ εμπλουτίζονται με αναφορές στους Γκρίφιν, Φουκώ και Κονδύλη, ο Ευαγγελόπουλος επισημαίνει ότι η ύπαρξη του φιλελευθερισμού δεν απέκλεισε την καταστρατήγηση ατομικών δικαιωμάτων/ελευθεριών,

καθώς και ότι η σχέση φιλελευθερισμού-δημοκρατίας δεν είναι αυτονόητη· επίσης, εντοπίζει την αδυναμία σύγχρονου φιλελευθερισμού να επινοήσει έναν κοινό κόσμο – μια αδυναμία που οφείλεται στην ανιστορική οπτική του, η οποία οδηγεί σε αφαιρέσεις από το εκάστοτε κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο Ευαγγελόπουλος απαρνείται ατομική ελευθερία και κοινοβουλευτική δημοκρατία· προσεγγίζει, απεναντίας, μη-γραμμικά τους μετασχηματισμούς τους και τοποθετεί σε αυτό το πλαίσιο τη συνεισφορά του Καστοριάδη, η οποία έγκειται στην εκ νέου ανακάλυψη της *πολιτικής γλώσσας* μετά την τραγική εμπειρία του ολοκληρωτισμού: την εκ νέου διατύπωση με νεωτερικό, ήτοι αυτόνομο τρόπο, του κατεξοχήν πολιτικού ερωτήματος «πώς να κυβερνήσουμε την κοινή ζωή;». Έτσι, ο Ευαγγελόπουλος δεν απεμπολεί την αξία της δημοκρατίας (σ. 44-6) και προσυπογράφει την καστοριαδική έμπνευση μείζονα σημασία της *πολιτικής μορφής*, η οποία δεν φαίνεται να λαμβάνεται υπόψη από φιλελεύθερες θεωρήσεις και ποικίλους κλάδους των πολιτισμικών σπουδών και της κριτικής θεωρίας.

Ο Καστοριάδης, έτσι, συμπεριλαμβάνεται στη σύγχρονη πολιτική θεωρία που επιδιώκει να αντιμετωπίσει ως εξίσου σημαντικά τα ερωτήματα της ελευθερίας και της αλληλεγγύης. Αυτό αποτελεί τον άξονα της δεύτερης ενότητας του Δεύτερου Μέρους, με τίτλο «Καστοριαδική σκέψη και σύγχρονη πολιτική θεωρία» (σ. 47-73). Εδώ εμφανίζεται η συνάφεια της περί αυτονομίας θεώρησης του Καστοριάδη με τον φιλελεύθερο κοινοτισμό των Μάικλ Ουώλτζερ και Μάικλ Σαντέλ και τον πολιτειακό ρεπουμπλικανισμό των Κουέντιν Σκίներ και Φιλίπ Πέτιτ. Ο Καστοριάδης, επίσης, εντάσσεται εύστοχα στον κατά Βάγκνερ «ρεπουμπλικανικό φιλελευθερισμό» των Χάννα Άρεντ και Κλοντ Λεφόρ και υπογραμμίζεται η σημασία που κι οι τρεις αποδίδουν στην έννοια της *επανάστασης*. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι η φιλελεύθερη και η δημοκρατική αφήγηση προκρίνουν την επανάσταση, όταν ατομικές ελευθερίες και δημοκρατικά δικαιώματα καταπατώνται, την υποβαθμίζουν, όμως, μόλις αυτά επιτευχθούν, ενώ εκδοχές της (νεο)μαρξιστικής αφήγησης την εκλαμβάνουν ως ενδεδειγμένη θεραπεία κάθε προβληματικής κατάστασης. Τόσο ο ρεπουμπλικανικός φιλελευθερισμός όσο και ο Καστοριάδης υπογραμμίζουν την καταστατική για την πολιτική νεωτερικότητα σημασία της επανάστασης, ως μορφής συλλογικής συνειδητής δράσης για τη δημιουργία ενός κοινού κόσμου και μιας ποιοτικά ανώτερης από την υπάρχουσα μορφής πολιτικής οργάνωσης. Με άλλα λόγια, η επανάσταση αποβλέπει σε μετασχηματισμό των φαντασιακών σημασιών κι όχι απλώς σε μια θεσμική επαναδιευθέτηση που δεν θίγει τις κεντρικές βιοθεωρητικές νοηματοδοτήσεις. Εκκινώντας από τέτοιες αφετηρίες, ο Ευαγγελόπουλος προσυπογράφει τον προσανατολισμό εκδοχών του πολιτικού φιλελευθερισμού –ιδίως αυτή του Ρωλς– σε συλλογικούς στόχους, διατηρώντας ταυτόχρονα μια ιστορικά ευαίσθητη οπτική των μετασχηματισμών της δημοκρατίας· έτσι, βρίσκεται εγγύτερα στο πνεύμα του Καστοριάδη, απ' ό,τι δογματικές αναγνώσεις του τελευταίου στις οποίες ασκεί αναλυτική κριτική (σ. 56-73).

Το Τρίτο Μέρος του βιβλίου («Το ζήτημα της τεχνολογίας στον Καστοριάδη», σ. 74-84) επικεντρώνεται στη θέση του Καστοριάδη για τη σύγχρονη τεχνολογία, θέμα το οποίο

δεν φαίνεται να έχει προσελκύσει επαρκώς την προσοχή των μελετητών [7]. Οι Σπουδές Επιστήμης Τεχνολογίας (ΣΕΤ), που αρνούνται τον συνήθη χωρισμό τεχνολογίας και κοινωνίας και πραγματεύονται τη σχέση τους ως *συμπαγωγή* –θεωρώντας κοινό τόπο τη “συμπλοκή” τεχνολογίας/πολιτικής–, ορίζουν το πλαίσιο μελέτης της καστοριαδικής οικειοποίησης της τεχνολογίας, το οποίο αποδεικνύεται ιδιαίτερα πλούσιο: αποκαλύπτει “ουσιοκρατικά” κατάλοιπα της σκέψης του φιλοσόφου, όταν αυτός αναφέρεται μονοσήμαντα σε «καπιταλιστική τεχνολογία» ενάντια στο ίδιο το υπόβαθρο της σκέψης του· καταδεικνύει την ευστοχία των δισεισθησών του, όταν αυτός κρίνει τις «ουδέτερες/εργαλειακές» θεωρήσεις της τεχνολογίας επισημαίνοντας ότι στις τεχνικές λύσεις ενσαρκώνεται η κοινωνική θέσμιση· υποδεικνύει γόνιμες προεκτάσεις της σκέψης του, η οποία καθιστά την τεχνολογία ρευστό πεδίο αντικρουόμενων επιλογών. Δεδομένης της καινοτόμου εφαρμογής των ΣΕΤ, ξενίζει η επιφύλαξη του Ευαγγελόπουλου για αυτές (σ. 116, σημ. 87), όταν δηλώνει ότι αποδέχεται μόνο εκείνες από τις θεωρήσεις του πεδίου που φανερώνουν «επαρκή *επιστημονική* κατανόηση» των τεχνικών επιτευγμάτων. Ακολουθώντας τον Βάγκνερ, ισχυρίζομαι ότι οι ΣΕΤ, εμπλουτίζοντας την εικόνα της τεχνοεπιστήμης, διευκολύνουν την αυτο-κατανόηση των επιστημόνων και αποκαλύπτουν τους ποικίλους τρόπους σύνδεσής μας με τον κόσμο [8].

Είναι η έλλειψη τέτοιας αυτο-κατανόησης που οδηγεί σε ανιστορικές αποτιμήσεις της τεχνοεπιστήμης, όπως αυτή του Κωνσταντίνου Δασκαλάκη [9] για το διαδίκτυο, την οποία παραθέτει ο Ευαγγελόπουλος χωρίς να την αμφισβητεί. Προσεγγίζοντας το διαδίκτυο ως «παιδί των πληροφορικών» (sic) που ξέφυγε από τον έλεγχο τους, ο Δασκαλάκης επαναφέρει το ρομαντικό θέμα της εκτός-ελέγχου-τεχνικής του 19ου αιώνα συνδυάζοντάς το με την ορθολογιστική/εργαλειακή προσέγγιση της τεχνολογίας ως πλέγματος μέσων-σκοπών: οι “παρενέργειες” του διαδικτύου αποδίδονται στην “κακή” του χρήση, οπότε μια αλγοριθμική παρέμβαση δύναται να επιτύχει τη διαφύλαξη ιδανικών σαν «την ελευθερία του λόγου, την ελεύθερη διακίνηση της πληροφορίας και την προστασία των προσωπικών δεδομένων» (σ. 75-7). Αυτή η απόφαση, όμως, αποκαλύπτει ότι ο πυρήνας της τεχνολογίας, όπως διατείνεται ο Καστοριάδης παραπέμποντας στον Χάιντεγκερ, δεν έχει τίποτε το “τεχνικό”, δεν είναι ουδέτερη ή “εργαλείο”: ενσαρκώνει αξίες, ενώ ο σχεδιασμός, η χρήση και οι εφαρμογές της ενσαρκώνουν κοινωνικές φαντασιακές σημασίες. Η τρέχουσα οικονομική κρίση αποδεικνύει ότι η οικονομία δεν είναι απλώς υπολογιστικό σύστημα· αντιθέτως, πολιτική και οικονομική προβληματική είναι άρρηκτα συνδεδεμένες, σχετίζονται δε με επιλογές που προϋποθέτουν «διατάξεις προτιμήσεων». Σπουδές όπως οι ΣΕΤ, οι οποίες συνδέουν ρητά το επιστημονικό/τεχνολογικό με το κοινωνικοϊστορικό και το πολιτικό, μπορούν, ενδεχομένως, να κινηθούν προς πλουσιότερες προσλήψεις της επιστήμης, ενδεικτικές της συνάφειάς της με τις υποθέσεις του κόσμου.

Πριν προχωρήσω σε μια συνολική καταληκτική παρατήρηση, θα ήθελα να κάνω ένα “τεχνικό” σχόλιο για τη δομή του βιβλίου. Έχω αναφερθεί κατ’ επανάληψη σε θέσεις που διατυπώνονται όχι μόνο στο κυρίως κείμενο, αλλά και στις υποσημειώσεις, κι έτσι επισημαίνω εδώ ότι αυτές συνιστούν οργανικό τμήμα του βιβλίου επιβάλλοντας προσε-

κτική μελέτη σε δύο επίπεδα. Αντί επιλόγου: το καινούριο στοιχείο που εισφέρει ο Ευαγγελόπουλος στις μελέτες περί τον Καστοριάδη είναι ότι καταδεικνύει τη συνάφεια της σκέψης του φιλοσόφου με τις σύγχρονες εκδοχές του –ρεπουμπλικανικού κυρίως– φιλελευθερισμού, υπογραμμίζοντας πώς μπορεί να ωφεληθεί από αυτή τη συνάφεια η σύγχρονη κοινοβουλευτική δημοκρατία. Το κάνει δε αυτό, εστιάζοντας σε εκείνα τα στοιχεία της καστοριαδικής σκέψης που “επανευρίσκουν” την *πολιτική γλώσσα*, αναδι-ατυπώνουν τον προβληματισμό περί την *πολιτική μορφή* των σύγχρονων δημοκρατικών κοινωνιών και θέτουν με νεωτερικό τρόπο τα πολιτικά ερωτήματα «ποιος με κυβερνά;» και «πώς να οργανώσουμε και να κυβερνήσουμε την *κοινή ζωή*;». Αν το έργο της πολιτικής σκέψης και πρακτικής δεν εξαντλείται στην *κριτική*, αλλά επεκτείνεται –αναγκαία– στην *ανασυγκρότηση*, η δημιουργική προσέγγιση της μελέτης του Ευαγγελόπουλου αποτελεί πρόκληση με την οποία χρειάζεται να αναμετρηθούν όσοι, κατά τον Καστοριάδη, δεσμεύονται «στο μοναδικό πολιτικό πλάνο που χρήζει υπεράσπισης, το πλάνο της οικουμενικής ελευθερίας».

Σημειώσεις:

[1] Κ. Καστοριάδης, «Οι μοίρες του ολοκληρωτισμού», *Χώροι του Ανθρώπου* (μτφρ. Ζήσης Σαρίκας). Αθήνα: Ύψιλον 1995, σ. 89. Η σχετική κρίση αφορά την Χάννα Άρεντ.

[2] Ch. Mouffe, *Το δημοκρατικό παράδοξο* (μτφρ. Α. Κιουπκιολής), Αθήνα: Πόλις, 2004. *Επί του Πολιτικού* (μτφρ. Α. Κιουπκιολής), Αθήνα: Εκκρεμές 2010.

[3] Κ. Καστοριάδης, «Αρχαίο ελληνικό και πολιτικό φαντασιακό»· «Αθηναϊκή δημοκρατία: βάσιμα και αβάσιμα ερωτήματα»· «Η δημοκρατία ως διαδικασία και ως καθεστώς», *Η άνοδος της ασημαντότητας* (μτφρ. Κ. Κουρεμένος), Αθήνα: Ύψιλον 2000, σ. 191-223, 225-39, 261-88 αντίστοιχα.

[4] Βλ. σ. 44-6 και 62-5, καθώς και την εκτεταμένη υποσημείωση 32 (σ. 99-102).

[5] D. Cohn-Bendit, *Τι να κάνουμε;* (μτφρ. Μ. Γκουρτσογιάννη). Αθήνα: Κέδρος 2010 (ιδίως σ. 131-60).

[6] P. Wagner, *Modernity as Experience and Interpretation: A New Sociology of Modernity*. Cambridge: Polity Press 2008.

[7] Εξάιρεση αποτελεί η μελέτη του Άγγελου Μουζακίτη («Τεχνική και αυτονομία στη σκέψη του Κορνήλιου Καστοριάδη», στο *Αφιέρωμα στον Κορνήλιο Καστοριάδη, Στοχαστή της Αυτονομίας – Δεκαοχτώ Εισηγήσεις*. Αθήνα: Σύγχρονη Δελφική Αμφικτυονία [Καβάφεια 2007], 2010, σελ. 475-94), ο οποίος διερευνά την επιρροή του Χάιντεγκερ στην περί τεχνικής αντίληψη του Καστοριάδη.

[8] P. Wagner, *ό.π.*, σ. 149-64.

[9] Ο Κ. Δασκαλάκης διδάσκει Θεωρητική Πληροφορική στο MIT.

Δημοσιεύθηκε: 10.7.2010

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Μπογιατζής, Β.: (Βιβλιοκρισία του:) Γιώργος Λ. Ευαγγελόπουλος: *Καστοριάδης και σύγχρονη πολιτική θεωρία* (Αθήνα: Ευρασία 2009). *Κριτικά* 2010-06, <<http://www.philosophica.gr/critica/2010-06.html>>.